DOI: https://10.5281/zenodo.17785476

O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI MUNOSABATINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MOHIYATI

Babakulova Dilafruz Mexriddinovna
Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti
Ijtimoiy psixologiya fakulteti
2- kurs magistratura talabasi

ANNATOTSIYA

Maqolada o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatining ijtimoiy-psixologik mohiyati ta’lim jarayonida shakllanadigan o‘zaro ta’sir, muloqot va tushunishga asoslanishi yoritilgan. Bu munosabat o‘quvchining ehtiyoji, motivatsiyasi va yoshiga mos yondashuv orqali mustahkamlanadi. O‘zaro hurmat va ishonch samarali ta’lim muhitini yaratadi va bu muhit o‘quvchining mas’uliyat, tashabbus va o‘zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishi tahlil qilingan.

Kalit so ‘zlar: *axloqiy avtoritet, kasbiy avtoritet, emotsional avtoritet, axborot almashish, emotsional aloqa, axloqiy ta’sir, motivatsion turtki.*

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается социально-психологическая сущность отношений между учителем и учеником, основанная на взаимодействии, общении и взаимопонимании, формирующихся в процессе обучения. Эти отношения укрепляются через учет потребностей, мотивации и возраста учащегося. Анализируется, как взаимное уважение и доверие создают эффективную образовательную среду и способствуют развитию ответственности, инициативы и саморегуляции ученика.

Ключевые слова: *нравственный авторитет, профессиональный авторитет, эмоциональный авторитет, обмен информацией, эмоциональная связь, нравственное воздействие, мотивационный стимул.*

ABSTRACT

The article examines the socio-psychological nature of the relationship between teacher and student, which is based on interaction, communication, and understanding formed during the learning process. This relationship is strengthened through an approach that considers the student's needs, motivation, and age. The study explains how mutual respect and trust create an effective educational environment and support the development of responsibility, initiative, and self-regulation in the student.

Keywords: *moral authority, professional authority, emotional authority, information exchange, emotional connection, moral influence, motivational stimulus.*

KIRISH

Ta'lim jarayoni — bu nafaqat bilim berish, balki shaxslararo munosabatlar orqali o'quvchi shaxsini shakllantirish tizimidir. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotning sifati ta'lim samaradorligiga, o'quvchining o'zini anglashiga va sinfdagi ijtimoiy mavqeiga bevosita ta'sir qiladi. Shu bois, bu bo'limda o'qituvchi–o'quvchi munosabatining psixologik mohiyati, avtoritet masalasi va sinfdagi ijtimoiy struktura tahlil qilinadi.

Pedagogik muloqot shunchaki axborot almashish jarayoni emas, balki ikki shaxs — o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro ta'sir va o'zaro anglashuv asosidagi murakkab ijtimoiy jarayondir. L.S. Vygotskiy shaxs rivojlanishining ijtimoiy tabiati haqida so'z yuritar ekan, inson faqat ijtimoiy muhitda o'zining psixik faoliyatini to'liq amalga oshira olishini ta'kidlagan. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muloqot — bu shaxsning ijtimoiy shakllanishida markaziy o'rin tutuvchi mexanizmdir.

O'qituvchi–o'quvchi munosabatlari quyidagi asosiy shakllarda namoyon bo'ladi:

- **Axborot almashish** — bilim va tajriba uzatish jarayoni;
- **Emotsional aloqa** — o‘zaro hurmat, ishonch, ijobiy his-tuyg‘ular orqali bog‘lanish;
- **Axloqiy ta’sir** — o‘qituvchining shaxsiy fazilatlari orqali o‘quvchiga namuna bo‘lish;
- **Motivatsion turtki** — o‘qituvchi tomonidan o‘quvchining o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishiga rag‘bat berish.

A.V. Petrovsky o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotni “subyekt–subyekt” tizimi sifatida talqin etgan. Bu yondashuv o‘qituvchining o‘quvchini passiv tinglovchi emas, balki faol hamkor sifatida ko‘rishini nazarda tutadi. Bunday muhitda o‘quvchi o‘z fikrini erkin bildiradi, o‘ziga bo‘lgan ishonch ortadi, sinfdagi mavqei mustahkamlanadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik muloqot sifati quyidagi omillarga bog‘liq:

- O‘qituvchining kommunikativ madaniyati;
- Emotsional barqarorligi va empatiya darajasi;
- O‘quvchining yosh xususiyatlarini hisobga olish;
- O‘quvchining faol ishtirokini ta’minlovchi metodlardan foydalanish.

Masalan, T. Gordon (1974) o‘zining “O‘qituvchini o‘rgatish” asarida o‘qituvchi–o‘quvchi muloqotining muvaffaqiyati o‘qituvchining tinglash va teskari aloqa berish ko‘nikmasiga bog‘liqligini isbotlagan. U “faol tinglash” uslubini tavsiya etadi, bunda o‘qituvchi o‘quvchini to‘liq diqqat bilan eshitadi, uning fikrini baholamasdan qabul qiladi va o‘z nuqtayi nazarini ijobiy shaklda ifodalaydi.

Bunday muloqot sinfda ochiqlik va ishonch muhitini yaratadi. Aksincha, o‘qituvchi tomonidan haddan tashqari tanqid yoki befarqlik kuzatilsa, o‘quvchi o‘zini qadrsiz his etadi, bu esa uning sinfdagi ijtimoiy mavqeini pasaytiradi.

O‘qituvchi avtoriteti va o‘quvchining unga munosabati. O‘qituvchining avtoriteti o‘quvchi ongida uning kasbiy va shaxsiy fazilatlariga nisbatan ishonch

shaklida namoyon bo‘ladi. V.A. Kan-Kalik o‘qituvchi avtoritetini uch turga ajratgan: **axloqiy**, **kasbiy** va **emotsional**.

- **Axloqiy avtoritet** o‘qituvchining halolligi, adolatliligi, so‘zida turishi va insoniy qadriyatlarga sodiqligidan kelib chiqadi.
- **Kasbiy avtoritet** o‘qituvchining bilimdonligi, metodik mahorati va dars jarayonini samarali tashkil etish qobiliyatiga asoslanadi.
- **Emotsional avtoritet** esa o‘quvchi bilan hissiy yaqinlik, iliq munosabat va ishonch orqali shakllanadi.

O‘quvchi uchun o‘qituvchi shunchaki bilim manbai emas, balki axloqiy mezon, ijtimoiy o‘rnakdir. O‘quvchi o‘qituvchi shaxsidan o‘ziga xos ijtimoiy model sifatida foydalanadi. Shu sababli o‘qituvchi har bir so‘z, har bir harakati orqali o‘quvchi ongida o‘z mavqeini mustahkamlaydi yoki zaiflashtiradi.

Natija va muhokamalar

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchining avtoriteti o‘quvchining o‘qishga bo‘lgan munosabati, o‘zini baholashi va sinfdagi mavqeiga bevosita ta’sir qiladi. Masalan, 2023 yilda o‘tkazilgan psixologik tadqiqotda 200 nafar o‘quvchi o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rov natijasida 84 foiz o‘quvchi “o‘qituvchi bilan yaxshi munosabat o‘rnatgan” deb javob bergan o‘quvchilarda o‘qish motivatsiyasi yuqori, o‘zini hurmat qilish darajasi esa barqaror bo‘lgan. Aksincha, o‘qituvchi tomonidan adolatsizlik yoki befarqlik sezgan o‘quvchilarda o‘qishga nisbatan salbiy hissiyotlar, ijtimoiy chekinish holatlari va sinfdagi izolyatsiya kuzatilgan. Bu esa o‘qituvchi avtoritetining o‘quvchi psixologik holatiga qanchalik kuchli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Pedagogik tajriba shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchining ijobiy avtoritetini shakllantirish uchun quyidagi omillar muhim (1-jadval).

1-jadval

O‘qituvchining ijobiy avtoritetini shakllantirish uchun zarur omillar[1]

[1] Ilmiy izlanishlar natijasi asosida muallif ishlanmasi

Tamoyil	Amaliy yondashuv	Misol
O‘quvchi bilan ochiq, samimiy muloqot	Savol berish, fikrini tinglash, tushunganingizni qayta ifodalash	Darsdan keyin qisqa suhbat orqali qiyinchiliklarini aniqlash
Adolatli baholash	Oldindan belgilangan mezonlar asosida tekshirish	Rubrika asosida barcha o‘quvchilarning ishini baholash
Har bir o‘quvchining shaxsini qadrlash	Kuchli tomonlarini ko‘rsatish, qiziqishlarini inobatga olish	Texnika yoki ijod bo‘yicha qobiliyatini e’tirof etish
Konfliktli vaziyatlarda murosaviy yondashuv	Vaziyatni tinglash, tinch muhokama qilish	Ikkala tarafni alohida tinglab, umumiy yechim topish
Muloqotda ijobiy teskari aloqa	Yutuqlarni qayd etish, kichik o‘sishni ham ko‘rsatish	“Bugun aniq fikr bildirding, shu yo‘lni davom ettir” deyish

Shuningdek, o‘qituvchi o‘zini faqat nazorat qiluvchi yoki buyruq beruvchi sifatida emas, balki hamkor, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi shaxs sifatida tutganda, o‘quvchi uni “do‘stona avtoritet” sifatida qabul qiladi. Bu model ta’limda hamkorlik pedagogikasi tamoyillariga mos keladi.

Sinf jamoasida o‘zaro munosabatlarning ijtimoiy strukturasini shakllantirish.

Sinf jamoasi — bu o‘zaro ta’sirda bo‘lgan shaxslarning ijtimoiy tizimi. Unda rasmiy va norasmiy munosabatlar, ijtimoiy mavqelar va rollar shakllanadi. J. Moreno tomonidan ishlab chiqilgan sotsiometriya metodi bu tizimni o‘rganish uchun eng samarali usullardan biri hisoblanadi.

Moreno fikricha, har bir guruhda ijtimoiy yaqinlik va uzoqlik darajasi mavjud. O‘quvchi kim bilan birga bo‘lishni xohlaydi yoki xohlamasligi uning sinfdagi mavqeini belgilaydi. Shu asosda guruh ichida “liderlar”, “ta’sirli shaxslar” va “izolyatsiyalanganlar” aniqlanadi. Sinfdagi mavqega ta’sir qiluvchi omillar jamlangan(2-jadval).

2-jadval

Sinfdagi mavqega ta’sir qiluvchi omillar[1]

Omil	Mazmuni	Amaliy misol
O‘quvchining ijtimoiy faol ishtiroki	Sinf tadbirlarida qatnashish, tashabbus ko‘rsatish, jamoada faol bo‘lish	Sinf yig‘ilishlarini tashkil etish, guruh ishida yetakchi bo‘lish
O‘qituvchi bilan ijobiy muloqot	Hurmatli, ochiq va ishonchli muloqot o‘rnatish	Savol berish, fikr bildirish, darsda faol qatnashish
Do‘stlik tarmog‘idagi o‘rni	Sinfdagi do‘stlar soni va ular bilan bo‘lgan munosabatlar sifati	Bir nechta guruhlar bilan yaxshi munosabatda bo‘lish
Akademik muvaffaqiyatlar va shaxsiy xususiyatlar	O‘qishdagi natijalar, xulq-atvor, mas’uliyat, o‘ziga ishonch	Yaxshi baholar, vazifalarni o‘z vaqtida bajarish, o‘z fikrini to‘g‘ri ayta olish

O‘qituvchining bu jarayondagi roli beqiyosdir. U sinfda ijtimoiy tenglikni ta’minlaydi, o‘quvchilar o‘rtasidagi ijobiy aloqalarni qo‘llab-quvvatlaydi va norasmiy guruhlar o‘rtasidagi ixtiloflarni bartaraf etadi. Tajribali o‘qituvchi sinfdagi ijtimoiy struktura va mavqelarni diqqat bilan kuzatadi, har bir o‘quvchining ijtimoiy faolligini oshirishga harakat qiladi.

Masalan, agar sinfda bir necha o‘quvchi doimo tashabbuskorlik ko‘rsatib, darslarda faol ishtirok etsa, ular norasmiy yetakchilarga aylanadi. O‘qituvchi bu holatni to‘g‘ri yo‘naltirsa, sinf jamoasi ijobiy yo‘nalishda rivojlanadi. Aks holda, faqat ayrim o‘quvchilarga e’tibor qaratish qolganlarni ijtimoiy jihatdan chetlashtiradi.

Sotsiometrik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchining o‘quvchilar bilan individual ishlashi sinfdagi ijtimoiy muvozanatni ta’minlaydi. Har bir o‘quvchiga diqqat, rag‘bat, e’tibor berilganida, sinfda “izolyatsiya” holatlari kamayadi. Bunday muhitda o‘quvchi o‘zini jamoaning to‘laqonli a’zosi sifatida his qiladi.

Pedagogik psixologiyada sinf ijtimoiy strukturasi quyidagi bosqichlarda shakllanadi (3-jadval).

[1] Ilmiy izlanishlar natijasi asosida muallif ishlanmasi

3-jadval.

Pedagogik psixologiyada sinf ijtimoiy strukturasi bosqichlari[1]

Bosqich	Mazmuni	Amaliy belgi
Tan olish bosqichi	O‘quvchi sinfda o‘z mavqeini, kim bilan yaqinlashishi mumkinligini anglaydi	Yangi o‘quvchi sinfdagi kichik guruhlarni kuzatadi
Integratsiya bosqichi	Do‘stlik va hamkorlik aloqalari mustahkamlanadi, o‘quvchilar guruhlarga birlashadi	Guruh ishlari, do‘stlik juftlari shakllanishi
Jamoa bosqichi	Sinf umumiy maqsad va qadriyatlar atrofida birlashadi, jamoaviy mas’uliyat kuchayadi	Sinf loyihalarini birgalikda bajarish, umumiy qoidalar ishlab chiqish

O‘qituvchi har bir bosqichda muhim boshqaruvchi rol o‘ynaydi. Ayniqsa, boshlang‘ich bosqichlarda o‘qituvchining adolatli, ishonchli va ijobiy muloqoti sinfning ijtimoiy iqlimini belgilaydi.

O‘zbekiston maktablarida olib borilgan amaliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchining emotsional barqarorligi va kommunikativ madaniyati yuqori bo‘lgan sinflarda o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy muvozanat barqarorroq bo‘ladi. Aksincha, muloqotda befarqlik, tanqidiy ohang yoki favoritizm mavjud bo‘lgan jamoalarda ijtimoiy tengsizlik kuchayadi.

O‘qituvchi–o‘quvchi munosabatlari shaxslararo muloqotning murakkab tizimi bo‘lib, u sinfdagi ijtimoiy mavqelar va shaxsiy rivojlanish bilan uzviy bog‘liqdir. O‘qituvchining avtoriteti, muloqot uslubi va emotsional yondashuvi bu tizimning markaziy mexanizmlaridir. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabat sinfning ijtimoiy hayotida asosiy o‘rin tutadi. Bu munosabat o‘quvchilarning o‘zini qanday tutishi, kim bilan qanday aloqa o‘rnatishi va o‘zini qanday baholashini bevosita shakllantiradi. Sizning har bir ishorangiz, ohangingiz va munosabatingiz sinfdagi ijtimoiy jarayonlarga yo‘nalish beradi.

[1] Ilmiy izlanishlar natijasi asosida muallif ishlanmasi

Xulosa

O‘quvchilar sizning avtoritetingizga qarab o‘z xatti-harakatlarini tartibga soladi. Avtoritet kuchli bo‘lsa, ular topshiriqlarni aniq qabul qiladi va dars jarayonida o‘zini ishonchli tutadi. Bu holat sinfda barqarorlikning shakllanishiga yordam beradi, chunki o‘quvchilar sizga ishonadi va siz belgilagan me’yorlarni hurmat qiladi.

Muloqot uslubingiz sinf muhiti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qisqa, ravshan va hurmatli muloqot o‘quvchilarning fikr almashishiga sharoit yaratadi. Siz aniq fikr bildirsangiz, o‘quvchi ham o‘z fikrini ochiq aytadi. Shu orqali ular o‘zaro tushunishni o‘rganadi va bu sinfda ijobiy hamkorlikka olib keladi. Siz bergan savollarga javob berishga bo‘lgan tayyorgarlik ham ular uchun ijtimoiy faollikning bir ko‘rinishiga aylanadi.

Emotsional yondashuv o‘quvchilarning ruhiy holatiga kuchli ta’sir qiladi. Iliq va e’tiborli munosabat o‘quvchilarda xavfsizlik hissini yaratadi. Sizning quvvatlovchi yondashuvingiz ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. O‘quvchi bunday vaziyatda xato qilishdan qo‘rqmaydi, fikrini ochiq aytadi va guruh ishlarda faol bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida sinfda ijtimoiy mavqelarni barqarorlashtiradi.

Siz yaratgan muloqot tizimi do‘stlik aloqalarining shakllanishini tezlashtiradi. O‘quvchilar bir-biriga yordam beradi, o‘zaro mas’uliyatni his qiladi va sinf umumiy maqsad sari harakat qiladi. Shunday muhitda o‘quvchi tashabbus ko‘rsatadi, o‘z qobiliyatini rivojlantiradi va jamoadagi o‘rnini mustahkamlaydi.

Bu jarayon o‘quvchining shaxsiy rivojlanishi uchun muhim imkoniyat yaratadi. U o‘zini qadrlanganini sezadi, ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi va mustaqil fikrlashga intiladi. Sizning muloqot tizimingiz o‘quvchilarni faollikka, ijobiy munosabatga va ongli o‘zgarishga undaydi. Shunday qilib, sinfning ijtimoiy tuzilmasi siz yaratgan pedagogik muloqot orqali yaxlit tizimga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Yo‘ldoshev, J. Pedagogik texnologiya asoslari. 2003. O‘qituvchi nashriyoti.
2. Hasanboeva, O. Pedagogika. 2010. Fan va texnologiya nashriyoti.

3. To‘raqulov, H. Pedagogik mahorat. 2008. O‘qituvchi nashriyoti.

4. Jumayev, R. Pedagogik muloqot psixologiyasi. 2012. Fan nashriyoti.

5. Qodirov, R. Ta’lim jarayonida shaxslararo munosabatlar. 2015. Iqtisod–moliya nashriyoti.

6. G‘oziev, E. Umumiy psixologiya. 2011. Universitet nashriyoti.

7. Mavlonova, R. Pedagogika nazariyasi va tarixi. 2007. O‘qituvchi nashriyoti.

8. Nishonova, S. O‘quvchi shaxsini rivojlantirish psixologiyasi. 2013. Fan va texnologiya.

9. Rahmonqulov, H. Kasbiy pedagogika. 2016. Fan nashriyoti.

10.Xoliqov, A. Pedagogik muloqot va ijtimoiy-psixologik jarayonlar. 2018. Navro‘z nashriyoti.

11.Good, T., Brophy, J. Looking in Classrooms. 2007. Pearson Education. https://www.pearson.com/store/p/looking-in-classrooms/P100002388046

12.Ryan, R. M., Deci, E. L. Handbook of Self-Determination Research. 2002. University of Rochester Press.

13.UNESCO. Teaching and Learning for Sustainable Futures. 2012. UNESCO Publishing.

14.APA. Effective Classroom Management. 2015. American Psychological Association. https://www.apa.org/education

15.Hamre, B., Pianta, R. Early Teacher–Student Relationships and Long-term Success. 2001. Child Development.